

РЕЦЕНЗИЯ

ОТНОСНО: Дисертационния труд на Красимира Манолова Тодорова

Редовен докторант в катедра „История на България”
в Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски”

на тема *„Република Македония в българската политика (1989-1997 г.)”* за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование „Хуманитарни науки”, професионално направление 2.2. „История и археология”, научна специалност „История на България (Съвременна българска история)

от д-р Йордан Ангелов Баев – професор по нова и най-нова история във Военна академия „Г. С. Раковски”, член на научно жури съгласно Заповед № РД 38-128/28.02.2022 на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски”

Красимира Тодорова е бакалавър по история и магистър по съвременна българска история от Софийския университет „Св. Климент Охридски”. Има също магистърска степен по национална сигурност и отбрана от Военна академия „Г. С. Раковски”. В периода 2014-2022 г. преподава в ЧПСУ „Свети Наум” в София. Зачислена е в редовна докторантура към катедра „История на България” през февруари 2018 г. и е отчислена с право на защита през февруари 2021 г. По време на докторантурата участва с доклади в 13 научни конференции, семинари и кръгли маси, в това число в чужбина в Краков, Будапеща, Загреб и Крайова.

Представеният дисертационен труд с обем от 389 страници е структуриран в три основни глави с общо 26 параграфи и подпараграфи. В увода се обосновава актуалността на темата, посочват се хронологичния обхват и използвана методология, както и изворовата основа за написване на дисертацията. Възприетите хронологични рамки са добре обосновани предвид на динамиката на историческите събития и смяната на шест правителства през

изследвания период. Прилагането на сравнителен исторически и геополитически анализ и логичният избор на хронологично-проблемния подход са напълно уместни и допринасят за цялостно представяне на общия ход на историческите събития и техните причинно-следствени връзки. С оглед на паралелното проследяване позициите на различни властови субекти би могло по-пълноценно да се използва и системният (конструктивистки) подход за очертаване на йерархичните зависимости при взаимодействието между отделните държавни институции.

Съществен приносен момент в дисертационния труд е задълбоченото проучване на важни нови документални свидетелства от дипломатическия архив на министерството на външните работи, президентската институция и парламентарните комисии по външна политика и национална сигурност. Подобни ключови архивни документи, сред които са доклади на българските дипломатически мисии в Белград и Скопие и на външнополитическото разузнаване (НРС), за пръв път се въвеждат в научна употреба. Детайлното им пресъздаване е съпроводено в повечето случаи с адекватен критичен анализ, което допринася за повишаване научната стойност на труда. За това допринася и позоваването на чуждестранни документални източници, сред които и стенографските записки от заседания в македонския парламент. Тъй като изследването се отнася до близък до нас исторически период, щеше да е полезно наред с проучването на архивна документация да се използват и устни исторически анкети с активни участници в събитията (т. нар. *Critical Oral History Approach*), което все повече се прилага в съвременната международна историография, включително и в докторски дисертации.

В приложената библиографска справка са включени голям брой документални сборници, периодични издания, научна и мемоарна литература с общо над 150 заглавия, което показва добра библиографска осведоменост. Темата на дисертационния труд предполага разглеждане на политиката и еволюционното развитие на два основни политически субекти в София и Скопие, но е наложително също изясняване на позициите на управляващите в Белград и Атина. В контекста на официалните политически взаимоотношения се развиват и неформалните контакти между неправителствени обществени организации (т. нар. „Публична дипломация“ или *Track Two Diplomacy*). Всичко това обяснява разнообразието на проучените от Красимира Тодорова литературни източници.

Към посочените публикации на български историци и политици бих предложил при евентуално редактиране на труда с цел неговото публикуване Тодорова да използва също експертните становища от времето на проучвания период на редица утвърдени политолози и специалисти по българска външна политика като Евгени Александров, Стоян Бараков, Валери Русанов, Пламен Пантев, Соня Хинкова, Мария Чавдарова, Красимир Узунов и други, част от които участват и в трите важни ситуационни анализи по балканска сигурност, публикувани от Центъра за стратегически изследвания през 1993-1995 г. Полезно е да се видят и автентичните записки в дневника на акад. Илчо Димитров („В правителството на Жан Виденов“, 2018). Историографският обзор би спечелил с обобщена оценка на съвременните изследвания по темата в Белград и Скопие. Освен Танос Веремис, биха могли да се посочат становища и на други утвърдени гръцки специалисти по „македонската проблематика“ (работили в тясно сътрудничество с министерството на външните работи в Атина) като Евангелос Кофос и Василис Контис, както и по-млади гръцки колеги като проф. Яковос Михайлидис от Университета на Македония в Солун.

В първата глава на дисертационния труд са разгледани три основни тематични кръга. На първо място, началото на политическия преход в България към демократизация и многопартийна система неизбежно променя и външнополитическите приоритети и доктринални схващания за управлението на страната. И докато в началото на преден план е задачата за преодоляване на последствията от т. нар. „възродителен процес“, а преориентацията на България от Изток към Запад все още не е на дневен ред, ескалацията на вътрешнополитическата конфронтация преди и след парламентарните избори през юни 1990 г. загърбва за известно време проблемните въпроси в българо-югославските отношения. Символичното „демилитаризиране“ на граничната полоса между двете съседни държави обаче е съчетано с подмолна експанзия на войнстващ „македонизъм“ на българска територия. Красимира Тодорова показва първите прояви на тази експанзия със създаване на неформални организации като ОМО „Илинден“, пряко свързани с управляващите среди в Скопие.

На следващо място, в дисертационния труд се отбелязват новите опити за интернационализиране на „македонския въпрос“ след „нежните революции“ в Източна Европа чрез поставянето им в рамките на международните

конференции за „хуманитарните измерения“ на европейското сътрудничество и в специални форуми на световната организация. Разбира се, това не е нов подход от страна на Белград и Скопие, тъй като още в началото на Хелзинкския процес (1973-1975) инициативи за поставяне на „малцинствените права“ в съседните държави са били неизменно поставяни от югославското правителство, но освен от България те са срещали твърд отпор от редица държави с различни обществени системи (като Румъния и Испания).

На трето място, задълбочаващата се криза между различните субекти на югославската федерация през 1989 – 1990 г. безспорно поражда ново напрежение и в отношенията на СФРЮ със съседните държави – пореден класически пример за влиянието на вътрешнополитическите фактори върху външнополитическите позиции. Тясно свързано с управляващия елит в Белград, държавното и партийно ръководство в Скопие съзнателно раздухва „антибългарска пропаганда“, особено при появата на нови политически партии с нарастващо обществено влияние като ВМРО-ДПМНЕ. Публикуваните през 2016-2017 г. от Държавния архив на Македония документи на тайната полиция в Скопие (СДБ/ДБК) разкриват, че от създаването на тази организация през 1990 г. до 1998 г. Любчо Георгиевски и другите ръководители на ВМРО-ДПМНЕ са били постоянен обект на проследяване (т. нар. Досие „Темел“). В същото време в дисертацията се обобщава, че двете правителства на Андрей Луканов управляват „при силен обществен натиск и в условия на тежка социално-икономическа криза“, което не позволява в този начален период България да води активна външна политика.

В процеса на допълнителна редакция на дисертационния труд би следвало да бъдат коригирани някои неточни изрази. При споменаване на разговорите на югославския посланик в МВНР (с. 17) не се пояснява, че става дума за новия български външен министър Бойко Димитров. На с. 27 се посочва възстановяването на МНИ през април 1990 г., но остава погрешно впечатление, че тогава е молбата към президента Желев, който обаче поема президентския пост няколко месеци по-късно.

С основание втората глава на дисертационния труд представлява най-значимата част в изложението, тъй като в нея се разкрива същностната тема за създаването на Република Македония като самостоятелна независима държава и формирането на българската позиция, включително и по въпроса за

официално признаване на тази нова държава на Балканите. Темата е изследвана на фона на развитието на „юго-кризата“ и въвеждането на оръжейно ембарго над всички бивши югославски републики. Красимира Тодорова подчертава, че при тази качествено нова фаза на двустранните взаимоотношения българската политика е много по-реактивна, както по време на коалиционното правителство на Димитър Попов, така и при самостоятелното управление на СДС. В рамките на дискусиите по „македонския въпрос“ важна роля играе и динамизирането на двустранните българо-гръцки отношения. В този аспект вероятно е добре да се направи едно необходимо пояснение към споменатото на стр. 57-59. Първото посещение на гръцки военен министър в България през февруари 1991 г. е предшествано от първо посещение на български министър на отбраната в Атина през юни 1988 г., както и от първо посещение на началник-щаб на гръцката армия в София още през 1987 г. По въпроса за идеята за създаване на конфиденциален канал за консултации между София и Атина би могло също да се припомни, че такъв таен канал (известен в дипломатическата практика като *back channel*) с използване на „доверени пратеници“ е създаден още през 1986 г. между ръководителите на двете държави (Андреас Папандреу и Тодор Живков) за споделяне на строго поверителна информация относно политиката на Турция.

В труда основателно е отделено значително място за анализ на постъпващите от посолството на РБ в Белград и консулството в Скопие аналитични доклади за променящата се ситуация по време на развитието на юго-кризата. Особено внимание е обърнато на важния проучвателен доклад от 26 юни 1991 г. „Основни насоки на отношенията между Република България и Република Македония“, в който са отправени конкретни препоръки за българската политика към новата съседна държава.

Политическата линия на правителството на Филип Димитров изисква многопластов анализ, тъй като още в първите седмици след неговото встъпване в длъжност се проявяват вътрешни разногласия дори в управляващите кръгове. Докторантката много добросъвестно показва същността на възникналите противоречия в отношенията на министър председателя с министрите на външните работи и на отбраната, както и с бившия председател и символ на СДС президента Желю Желев. Още от самото начало премиерът Филип Димитров и негови близки съмишленици изразяват подчертано недоверие към

специализираните държавни институции за външнополитическа информация и анализ, каквито са външнополитическото разузнаване (НРС) и военното разузнаване (РУ-ГЩ), но също и водещата контраразузнавателна служба (НСС). Всичко това предопределя възникването на сериозни вътрешнополитически кризи, като се започне с т. нар. „оня списък“ (когато управляващите не проявяват никакъв интерес за своевременна защита на „осветените“ разузнавачи под прикритие, а се стремят да потулят случая за да не бъдат компрометирани) и се стигне до прословутата афера „оръжие за Македония“, която се превръща в повод за сваляне на самото правителство. В този контекст не е било излишно да се посочат данни и за прословутите „съветници“ на премиера (Алекс Алексиев и Константин Мишев), които само няколко години преди това активно са участвали в раздухваната пропагандна кампания срещу България във връзка с атентата на Мехмед Али Агджа срещу папа Йоан Павел II. Въз основа на достъпните архивни материали Красимира Тодорова представя критичен анализ и за поведението и манипулативните твърдения на директора на НРС ген. Бриго Аспарухов, което също се прави за пръв път в специализираната литература.

Сред кулминационните моменти в дисертационния труд е детайлно (дори почасово) изясняване на въпроса за спешното решение България първа да признае независимостта на Република Македония с пренебрегване становището на външния министър Стоян Ганев и редица чуждестранни представители. Безусловно приемането на подобни импровизирани актове без да е налице обмислена дълготрайна позиция с отчитане на всички възможни последствия оказва своето неблагоприятно въздействие върху отношенията между София и Скопие години напред. Както посочва Тодорова, „избраната стратегия да се въздейства чрез убеждаване при затворени врати, да не се заявява публично, че е налице проблем и да се дава безусловна подкрепа не постигат никакъв успех“ (стр. 118). Определен успех на труда е подробното разглеждане на водещи правно-нормативни документи като се започне с приетата през ноември 1991 г. Конституция на РМ и се стигне до редица двустранни споразумения, които се отнасят до изследваната тема.

Третата глава на дисертацията също е посветена на политиката на две следващи български правителства – на Любен Беров и Жан Виденов. Подобно на началната фаза при второто правителство на Андрей Луканов и следващата фаза в края на управлението на правителството на Филип Димитров,

нарастването на вътрешнополитическата конфронтация в последните месеци от управлението на правителството на Жан Виденов, превърнала се в остра социално-икономическа криза, блокира провеждането на по-активна българска политика в отношенията с Република Македония. Приносен момент в изследването е, че в анализа са привлечени разнообразни неизползвани досега архивни документи на различно равнище – от докладите и информацията на българските дипломатически представители в Скопие и Белград до конфиденциалните дискусии в парламентарните комисии за външна политика и национална сигурност и в президентската институция. Всичко това позволява да се види цялостния процес на взимане на управленски решения (т. нар. *decision making*) и да се открият главните „подводни камъни“ в двустранните отношения, свързани на първо място с проблемите за „националната идентичност“, „общото историческо минало“ и „македонския език“. През всичките години на прехода и до наши дни тези нерешени проблеми оказват сериозно негативно въздействие върху развитието на двустранните отношения между двете съседни държави. Например, породеният през 1994 г. спор на какъв език да се подписват официалните документи намира компромисно решение за двустранните споразумения и договори с формулировката за „конституционния език“, но дори и в наши дни в многостранен формат официални документи между Европейския съюз и Република Северна Македония продължават да са блокирани поради липсата на подобно взаимноприемливо решение.

В заключението на дисертационния труд е направено синтезирано обобщение на различните етапи в българската политика към новата независима държава Република Македония. В същото време, освен общо заключение в края на труда целесъобразно щеше да бъде да има заключение към всяка от трите глави, които да очертаят спецификите и резултатите на българската политика в отделните етапи след политическите промени от ноември 1989 г.

Предвид вероятна редакция и допълване на дисертационния труд с цел последващо публикуване, което силно препоръчвам, ще си позволя някои конкретни препоръки предимно за разширяване на документалната основа на изследването. Както е споменато в дисертацията, очевидно ограниченията свързани с пандемичната криза са възпрепятствали по-разширено проучване на архивни фондове в българските държавни архиви. Този пропуск може да бъде преодолян при допълнителна работа по подготовката на ръкописа за печат. Един

от важните документални източници е фонд 136 в ЦДА с решенията, постановленията и информации на Министерския съвет на РБ. Освен ползвания един документ от опис 88 за 1992 г. в същия опис има още около десет архивни единици с важни решения за официалните отношения с Република Македония. В следващия опис 90 за 1993-1994 г. също има десет архивни единици пряко свързани с политиката на правителството на Любен Беров към Скопие (а.е. 513, 600, 1046, 1049, 1063, 1066-1068, 1112, 1130). Съществена роля при реализиране на общата политика има развитието на търговско-икономическите отношения, което може да се проследи, макар и в най-общ план, от документацията на Министерството на външноикономическите връзки/Министерство на икономиката във фонд 259, опис 46 за периода до 1997 г. (а.е. 214-218).

Достъпната документация на специалните служби също предоставя ценни сведения и коментари по редица „чувствителни“ проблеми от разглежданата тема. Например, в архивните колекции на МВР и българското контраразузнаване, съхранявани в Централизирания архив на Комисията за досиетата, има доклади свързани с дейността на ОМО „Илинден“ и „промакедонската пропаганда“ на територията на Благоевградски окръг („М“, Фонд 1, опис 11а, а.е. 888, 892, 912; Фонд 2, опис 6, а.е. 26, 148, 150). Също така, специализирани информации от Белград и Скопие за периода 1990-1991 могат да се намерят в документацията на българското външнополитическо разузнаване НРС („Р“, Фонд 9, опис 4а, а.е. 245) и военното разузнаване РУ-ГЦ („ВР“, Фонд МФ)

Авторефератът с обем от 15 страници обективно отразява съдържанието и изводите в дисертационния труд. Поради твърде краткото представяне на съдържанието на трите глави (в страница и половина) би било удачно в началото на автореферата да се възпроизведе цялостната структура на основните глави със заглавията на отделните параграфи. Вероятно би могло по-отчетливо да бъдат дефинирани изброените приноси моменти в изследването - първо цялостно проучване на тази изключително комплицирана тема, която продължава периодично да предизвиква както вътрешнополитическо, така и регионално напрежение. Посочените четири научни публикации в периода 2019-2021 г. интерпретират някои хронологично-проблемни моменти в политиката на различни български правителства, дискутирани в труда. Те са лично дело на докторантката и отразяват нейни собствени изводи и приноси. Към тези

публикации бих добавил и нова нейна разработка на английски език, която е подготвила по линия на международен изследователски проект. Публикацията е включена в наш сборник (по темата за дипломация и разузнаване на Балканите в XVIII – XX век) с участие на автори от девет държави и ще излезе от печат в международното академично издателство *Peter Lang* през втората половина на 2022 г. Като член на редколегията на изданието бих посочил, че конкретния принос на Красимира Тодорова специално е посочен в издателска рецензия за книгата от известен швейцарски експерт.

В заключение, бих искал да изразя своето удовлетворение от сериозното и задълбочено отношение от страна на докторантката и умение да открива, систематизира и интерпретира същностните взаимосвързани събития и явления по изследваната тематика. Изложеното по-горе ми дава основание да направя обосновано заключение, че разглеждания дисертационен труд отговаря напълно на необходимите изисквания и критерии за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в съответствие със Закона за развитие на академичния състав на Република България и Правилника за неговото приложение. Предвид на гореизложеното, ще гласувам с „да“ и призовавам уважаемите членове на научното жури също да дадат своя глас за присъждане на Красимира Манолова Тодорова на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование „Хуманитарни науки“, професионално направление 2.2. „История и археология“ (Съвременна българска история).

Член на научното жури:

(проф. д-р Йордан Баев)

28. 04. 2022 г.